

KLONIRANJE - BIOMEDICINSKI ILI VJERSKO-ETIČKI PROBLEM

Nasuf BUŠATLIĆ

Sažetak

Kloniranje je grana genetičkog inženjeringa koja direktno manipulira naslijednim materijalom, tj. genima i biološkim strukturama u čiji sastav ulaze geni. Znači klon je nova, nastala jedinka, sa potpuno jednakim nasljednim materijalom kao ona od koje je nastao. Polazeći od činjenice koju i sâm Kur'an eksplicitno spominje, da je sve stvoreno potčinjeno čovjeku, islam u osnovi dozvoljava kloniranje biljaka i životinja pod uvjetom da kloniranje ne prouzrokuje štetu tako što će proizvesti nove bolesti životinja i ljudi, jer je otklanjanje štete preče nego postizanje koristi. Zatim, da se tehnika kloniranja ne koristi kao puko eksperimentisanje koje će dovesti do promjene Allahovih stvorenja, a posebno kod životinja, jer je poznato da se ukrštanjem i određenim biomedicinskim tehnologijama uspješno doći do skoro novih vrsta životinja, što samo po sebi implicira i posebne šerijatske propise i odnos naspram novih vrsta koje su nastale kloniranjem. Za razliku od kloniranja životinja i biljaka, kloniranje ljudi sa stanovišta islama je apsolutno zabranjeno i to zbog sljedećeg:

- prekida rodoslovlja,
 - prekida familijarnih odnosa,
 - prekida društvenog struktuiranja humanosti,
 - mogućnosti uplitanja u dinamiku muško-ženskog sastava populacije,
 - mogućnosti da se višak embrija neadekvatno koristi komercijalizacijom i miješanjem rodoslovlja.
- Ključne riječi: nauka – medicina - humana genetika – biotehnologija - kloniranje – islam - Kur'an – sunnet – šerijatska zabrana kloniranja – fetva – moral - odgovornost

UVOD

Islam kao vjera i uputa od Allaha, dž.š., predstavlja sveobuhvatan pogled na svijet i cjelovit životni sistem koji nije zapostavio ni jedan segment ljudskog života a da nije odredio pravila i propise po kojima će se on urediti, odvijati i na najbolji način afirmirati. Islam se nije zadovoljio samo rješavanjem i uređenjem veze na relaciji Stvoritelj - čovjek, iako je ona temelj svih drugih veza i odnosa, već je objavio univerzalna uputstva za čovjekov život putem kojih on može potvrditi svoje ljudske kvalitete i iskoristiti sve potencijale, resurse i blagodati koje mu je Mudri Stvoritelj podario. A suština života po islamu, tj. suština islamskog učenja jeste zapravo *tevhid*, potvrđivanje da je Allah Jedan, apsolutni, transcendentni Stvaralac, Gospodar i Ravnatelj svega što postoji. Tevhidom se potvrđuje da je "Bog čovječanstvo stvorio kako bi ljudi sebe svojim djelima dokazali kao moralno valjane/dostojne. On je upozorio da će sva djela ljudi biti stavljena na preispitivanje; da će njihovi autori biti nagrađeni za doba djela i kažnjeni za loša djela."¹

Osim toga "tevhid potvrđuje da je Allah, dž.š., postavio čovjeka na Zemlju kako bi je ovaj mogao nastaniti, kolonizirati, tj. da njome hodi, da njene plodove jede, da uživa u njenoj dobroti i ljepoti i da bude agent svog i njezinog prosperiteta."² Allah, dž.š., nas u Kur'anu podsjeća na tu činjenicu i kaže: "On vas od zemlje stvara i daje vam da živite na njoj."³ U ovom ajetu upotrijebljen je glagol *ista'mere* (استعمر) koji znači koloniziranje, nastanjivanje, ali istovremeno i kultivisanje i izgradnju. Time se želi kazati da je čovjek, kao kruna Božanskog stvaranja, odlikovan mnogobrojnim blagodatima i da je odlikovan iznad drugih stvorenja. U tom smislu je i ajet: "Mi smo sinove Ademove, doista, odlikovali; dali smo im da kopnom i morem putuju, i opskrbili ih ukusnim jelima, i dali im velike prednosti nad mnogima koje smo stvorili."⁴ Kao i hadisi-kudsi u kojem stoji da je Allah, dž.š., rekao: "O sine Ademov, tebe sam stvorio radi Sebe, a sve drugo sam stvorio radi tebe."⁵

Između nebrojenih blagodati koje su date čovjeku, islam na poseban pijedestal stavlja blagodat uma i razuma, odnosno učenja i proučavanja nauke, prirodnih i društvenih znanosti, jer je to put do spoznaje Istine i gore spomenute suštine života. Podstičući na nauku i proučavanje kosmosa Kur'an veli: "U stvaranju nebesa i Zemlje i u izmjeni noći i dana su, zaista, znamenja za razumom obdarene."⁵

Muslimani su, a posebno prve generacije, ispravno razumjeli kur'anske poruke koje podstiču na učenje i nauku i slobodno možemo kazati "da je islam stvorio nauku, da su prve impulse naučnog i znanstvenog duha pokrenuli muslimanski naučnici stvarajući brojne teorije odnosno discipline poput prirodne historije, zoologije, botanike, matematike, fizike, astronomije itd. Međutim, to ne znači da se u islamu pojavila znanstvena revolucija, poput one u Evropi, jer svijet i čovjek u islamskoj nauci nisu nikada bili izgubili karakter svetosti."⁶

Islam uči da nauka nije sama sebi svrha niti krajnji cilj u ljudskom životu, već da je ona samo sredstvo do uzvišenog cilja. Nažalost, ljudi koji nisu osvješćeni vjerom i uputom od Boga, umjesto zahvalnosti Stvoritelju na blagodatima, a posebno na blagodati razuma, često puta umisle da su oni (sve)moćni i da mogu suvereno vladati i upravljati životom, i ponašaju se upravo onako kako ih je Kur'an opisao: "Uistinu, čovjek se uzobijesti čim se neovisnim osjeti." I umjesto humane, moralne i svrshodne upotrebe tehnike i svih naučnih dostignuća kako bi se održao uspostavljeni red na zemlji, čovjek bahato zloupotrebljava te blagodati i dovodi u pitanje opstanak svoje vrste, ali i života na zemlji općenito. Zaboravljajući tako da je život dar od Boga i da se ne smije ničim oskrnaviti ni dovesti u pitanje, jer "ako je za čovječanstvo kategorički imperativ da egzistira, onda je svako samoubilačko igranje s tim egzistiranjem kategorički zabranjeno."⁷

Govoreći o ljudskoj bahatosti i neodgovornom ponašanju naspram života, poznati islamski učenjak Ebul-Hasan en-Nedevi, rekao je: "Čovjeku ovoga pokoljenja prirodne znanosti dale su strahovitu snagu koju on ne zna koristiti; ponaša se kao dijete i kao bezumnik ili ludak istovremeno – u svojim rukama drži povodac zbivanja i ključeve blaga, ali se samo igra skupocjenim draguljima i vrijednostima, dok moć koju ima koristi za prolivanje ljudske krvi i uništavanje ljudskih života."⁸

U ovom radu tretirat ćemo pitanje kloniranja koje je postalo svojevrsni izazov kako za biomedicinu tako isto i za religiju i etiku, i na temelju Kur'ana i sunneta kao primarnih šerijatskih izvora, objasniti odnos i stav islama naspram tzv. humanog reproduktivnog kloniranja ljudi, ali i biljnih i životinjskih vrsta.

1 Ismail R. al-Faruqi i Lois Lamya al-Faruki, *Suština islamske civilizacije*, hrestomatija, *Uvod u studije islamske kulture i civilizacije*, priredio, Mr. Ahmed Alibašić, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 2004. godine, str. 49.

2 Ibidem.

3 Kur'an, sura *Hud*, ajet br. 62.

4 Kur'an, sura *Al-Isra*, ajet br. 70.

5 Kur'an, sura *Ali Imran*, ajet br. 190.

6 Prof. Dr. Anan Silajdžić, hrestomatija, *Savremene akademske teme I*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2007. god., str. 152.

7 Hans Jonas, *Tehnika, etika i biogenetska umješnost*, hrestomatija, *Etika – uvod u islamsko i zapadno etičko mišljenje*, priredio, Mr. Dževad Hodžić, Sarajevo, 2005. godine, str. 249.

8 Ebul-Hasan Ali al-Husni an-Nedevi, *Šta je svijet izgubi stagnacijom muslimana*, prijevod, Zlatan Hadžić Zehebi, Bemust, Sarajevo, 2003. godine, str. 201.

1. KLONIRANJE – POJAM I DEFINICIJA

Riječ kloniranje dolazi od engleske riječi «cloning», a ona opet od grčke riječi «klon», što znači grančica, mladica, potomstvo od bespolnog razmnožavanja jednog individuum. Kloniranje je proizvodnja genetički identičnog duplikata nekog organizma nekom određenom biološkom metodom. To «rasađivanje» otvara čovjeku mogućnost da proizvede biološke kopije samoga sebe.⁹

Pojednostavljena definicija tog čina glasila bi ovako: «Kloniranje je produkcija dva ili više bića koje su potpune genetske kopije jedno drugog.»¹⁰

U arapskom jeziku se kao ekvivalent riječi *cloning*, koristi riječ الاستنساخ koja je izvedena iz infinitivne osnove نسخ, a riječ نسخ u arapskom jeziku ima dvojako značenje: الإزالة - eliminisati, izbrisati, ukloniti, i drugo: النقل - prenijeti, prekopirati, presaditi. Kaže se: نسخت الكتاب نسخا, tj. prekopirao sam knjigu i prenoseći njen sadržaj načinio još jedan primjerak ili kopiju te knjige. El-Munavi je rekao: «نسخ الكتاب znači: prenošenje njenog sadržaja u drugu knjigu, a to ne zahtijeva i ne podrazumijeva brisanje i eliminaciju prve knjige, već kopiranje njenog sadržaja u novu knjigu ili kopiju. Na osnovu toga, primjerak odštampane knjige, naziva se نسخة - kopija.» Govoreći o ljudskim djelima i čovjekovoj odgovornosti za ono što i kako čini, Allah, dž.š., u Kur'anu veli: «Mi smo naredili da se zapiše sve što ste radili.» (Džasije, 29 ajet). U ovom ajetu je upotrijebljen termin (نستنسخ) i kao da se želi reći: «Mi smo prenijeli i vjerodostojno «kopirali» sva vaša djela koja su zapisali meleki pisari, i pohranili u knjigu koju ćete dobiti na Sudnjem danu.» Međutim, islamski učenjak, Abdun-Nasir Ebu el-Besal, smatra da termin (الاستنساخ) nije adekvatan kad je u pitanju kloniranje ljudi, jer se na taj način «čovjek upoređuje sa običnom alatkom ili predmetom kakav je knjiga. A pošto je Allah, dž.š., odlikovao čovjeka iznad drugih stvorenja, ne dolikuje da se on poredi sa mrtvim predmetima. Zbog toga, kaže spomenuti učenjak, predlažem da se, kad je riječ o kloniranju ljudi, koristi termin (التنسيل) koji je uzet od riječi نسل a koja znači potomstvo ili dijete, jer je povezano sa svojim ocem od kojeg je nastalo.»¹¹

2. KLONIRANJE BILJAKA I ŽIVOTINJA

Ljudima je i mnogo ranije bilo poznato «kloniranje» biljaka tzv. navrtanjem izdanaka vrijedne biljke na stablo druge biljke (voćke) ili na neku

drugu prikladnu podlogu, putem kojeg su uspijevali povećati proizvodnju i doći do kvalitetnijih sorti voća i taj metod nisu prestali koristiti do naših dana, osim što su biotehnološke mogućnosti danas mnogo veće i metode sofisticiranije i napredniji. Tako se danas bez većih poteškoća «tehnika kulture biljnih stanica i tkiva in vitro mnoge biljne vrste mogu klonirati u laboratoriju. U sterilnim i strogo kontroliranim uvjetima moguće je iz malih dijelova biljke ili čak iz pojedinih stanica uzgojiti čitavu biljku. Stanice u kulturi intenzivno se dijele stvarajući nakupine nediferenciranih stanica ili kalusno tkivo iz kojega se može, ovisno o sastavu hranidbene podloge, potaći razvitak izdanaka i/ili korijena, dakle novih biljčica. Takve se biljčice mogu iz epruvete prenijeti u zemlju. Na taj se način neka majčinska biljka može klonirati u veliki broj genetički identičnih potomaka.»¹²

U našem vremenu poznata je proizvodnja biljaka otpornih na herbicide, sušu, hladnoću, visoku temperaturu, preveliku količinu soli, loše uvjete skladištenja i transporta; biljke bolje prehrambene vrijednosti. Trenutno su na tržištu dostupne različite vrste genetički preinačenih biljaka poput soje, riže, rajčice, kukuruza, krumpira, duhana, pamuka, dinje, papaje i dr.

Osim toga, uveliko se radi i na kloniranju životinja, a stručnjaci kažu da bi «kombiniranje genetičkog inženjeringa s pravim kloniranjem stoke predstavljalo korak dalje, jer bi omogućilo stvaranje čistih sojeva genetički promijenjenih životinja. Kloniranjem «elitnih» uzoraka stoke (mliječnost, kakvoća mlijeka i mesa) ujednačila bi se proizvodnja kvalitetnih stočarskih proizvoda, koji bi se genetskim inženjeringom mogli i mijenjati (npr. povećanjem količine nezasićenih masnih kiselina u mlijeku). Unaprijedila bi se i proizvodnja humanih proteina za medicinske namjene, koji se nakon genetičkog inženjeringa izlučuju u mlijeku. Danas se već tako proizvode čimbenici zgrušavanja krvi (antitrombin III, faktor VIII, fibrinogen), sredstvo djelotvorno kod cistične fibroze (alfa-1-antitripsin) i nutritiv humani alfa-laktalbumin, a predviđa se i proizvodnja humanog serumskog albumina. Ta bi se proizvodnja mogla znatno povećati kada bi uspjele klonirati krupnije domaće životinje (goveda), koje daju više mlijeka. Kloniranjem bi se mogla povećati i genetička čistoća sojeva životinja za laboratorijske pokuse. Kloniranjem odabranih vrsta životinja koje imaju organe slične čovječjima i u kojih se mogu izazvati humane bolesti, životinje bi mogle zamijeniti ljude u kliničkim pokusima.»¹³

9 Petar Radaković dr. med., *Priroda ima svoje zakone*, www.zjzpgz.hr/nzl/19/genetika.htm. (tekst bio dostupan za čitanje, 25.03.2011.)

10 Prof.dr. Bakir Mehić, *BIMAJournal*, br. 7-8, Sarajevo, 2006. godine

11 Abdun-Nasir Ebu al-Besal, *Dirasat fikhijje fi kadaja tibbijje muasire, tom II, grupa autora, Daru Nefais, Jordan, prvo izdanje, 2001. godine, str. 652.*

12 KLONIRANJE_REKOMBINANTNA_DNA_TEHNOLOGIJA, www.biol.pmf.hr (tekst bio dostupan za čitanje 25.03.2011. god.)

13 Prof.dr. Anton Švajger, *Kloniranje – pojmovi, zablude, obmana i strah*, Zavod za histologiju i embriologiju, Medicinski fakultet u Zagrebu, <http://www.vms.hr> (tekst bio dostupan za čitanje, 25. 03. 2011.)

3. KLONIRANJE LJUDI

Zbog toga što je kloniranje moralno-etički problem koliko i medicinski i što kao takav podliježe sudu Šerijata kao i sva druga ljudska djela, nas najviše zanima mogućnost kloniranja ljudi i njegove implikacije prije svega na duhovno-etičku dimenziju ljudskog života, ali i na život općenito. U vezi s tim, savremena medicina i bioetika, spominju dvije osnovne vrste kloniranja: humano reproduktivno kloniranje i humano kloniranje u terapijske svrhe.

3.1. Humano reproduktivno kloniranje

Ovaj način kloniranja predstavlja aseksualnu reprodukciju koja podrazumijeva da se "vještački odstranjuje nukleus (genetski materijal) jajne stanice a ubacuje nukleus (genetski materijal) tjelesne stanice. Na taj način stanica iz koje se razvija mladi organizam ne nosi pola genetskog materijala majke i pola genetskog materijala oca, nego genetski materijal jedne osobe, organizma, te će potomak u cijelosti ličiti (fizički i po svojim osobinama) na osobu, organizam od kog je genetski materijal preuzet (tzv. genetske kopije)."¹⁴ Ljudi su s time počeli eksperimentirati od vremena kada su otkrili konstrukciju gena. "To znači da je čovjek, onaj kojeg je Allah podučio onome što on nije znao, otkrio genetske činioce (DNK) koji čovjeku određuju oblik, fizionomiju, inteligenciju, tjelesnu snagu, visinu, boju tena, itd. Ovi činioci se nazivaju genima i oni sa sobom nose nasljedne osobine majke, oca, djeda i nene, odnosno plemena i rase. To je događaj koji je poznat po škotskoj ovci Dolly koja je klonirana preko ćelije ovna, koja je nakon određenog tretmana stavljena u žensku jajnu ćeliju, koja je genetski nosilac, a nakon toga je stavljena u maternicu ovce čije je jezgro eliminirano. Rezultat toga je bio dobivanje egzemplara ovce koji je potpuno identičan ovnu iz kojeg je ćelija preuzeta."¹⁵ Naučnici tvrde da se ista operacija može aplicirati i na ljude. Uzet ćemo tu ćeliju i staviti je u jajnu ćeliju koja je imuna od nukleusa u kojem se nalaze genetski činioci i onda je staviti u maternicu iz koje će se reproducirati egzemplar osobe od koje je uzeta ćelija. Od ove osobe se može reproducirati stotine i hiljade identičnih osoba bez imalo diferentnosti između originala i kopije. Dakle, bit će isti u građi, boji, inteligenciji, psihičkom sklopu, mentalitetu, itd.

3.2. Humano kloniranje u terapijske svrhe

Za razliku od humanog reproduktivnog kloniranja, u ovoj vrsti kloniranja krajnja tačka nije kloniranje ljudskog bića. Ova tehnologija uključuje

¹⁴ Bakir Mehić, BIMA journal Broj/Number 7-8 Volume 4, Sarajevo 2006., Bosna i Hercegovina

¹⁵ Dr. Jusuf al-Kardawi, *Kloniranje ljudi i njegove posljedice po čovječanstvo*, preveo sa arapskog, Džemo Redžematović, www.monteislam.com (tekst bio dostupna za čitanje, 25.03.2011.god.)

produkciju humanog klonalnog embrija sa svrhom stvaranja stem-stanica, tkiva i organa. Ovo predstavlja otvaranje potencijalnog puta liječenja cijelog organizma oboljelog od hroničnih i iznurivačkih bolesti tipa diabetes mellitus-a, parkinsonizma, oštećenja kičmene moždine, infarkta srčanog mišića itd. Klonirani embrion se ne implantira u matericu, već se koristi za generisanje stem stanica. Ideja je da se kloniranjem embriona i njegovim korišćenjem za stvaranje stem stanica omogući stvaranje "rezervnih tkiva i organa", koje bi donor nukleusa mogao koristiti bez opasnosti da njegov imuni sistem odbaci ta tkiva i organe.¹⁶

4. ODNOS ŠERIJATA PREMA KLONIRANJU

Što se tiče humanog reproduktivnog kloniranja ljudi, postoji konsenzus islamskih učenjaka u pogledu njegove zabrane. O tome su se mnogi učenjaci izjasnili pojedinačno, ali i islamske organizacije, kolegiji i vjeća za fetve poput Svjetske akademije za islamsko pravo (fikh), Evropskog vijeća za fetve, Svjetske islamske organizacije Rabite, Islamske organizacije medicinskih nauka (IOMS) i drugih.

4.1. Rabitino upozoravajuće pismo u vezi kloniranja

Svjetska islamska organizacija - Rabita je nakon svog petnaestog zasjedanja, 31. oktobra, 1998. godine u Mekki, uputila upozoravajuće pismo vladarima, kako muslimanskih tako i nemuslimanskih država, kao i vjerskim i kulturno-obrazovnim institucijama, o zabrani kloniranja ljudi uz sljedeće obrazloženje:

1. Kloniranje podrazumijeva suprotstavljanje Allahovom zakonu stvaranja ljudi putem braka i seksualnog odnosa između muškarca i žene kao što stoji u Kur'anu: "O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznawali." (El-Hudžurat, 13. ajet).
2. Allah, dž.š., je stvorio čovjeka i u njega dušu udahnuo, odlikovao ga i "stvorio u najljepšem obliku", i nije dozvoljeno poigravati se ni sa jednim stadijem stvaranja čovjeka, svejedno radilo se o fazi kada je potencijalni čovjek kap sjemena, ili fazi zakvačka, ili grudvi mesa ili plodu u koji je udahnuta duša.
3. Kloniranje je izloženo opasnosti rađanja čovjeka sa anomalijama i nepravilnostima što je u koliziji sa Allahovim riječima: "Koji sve savršeno stvara" (As-Sedžda, 7. ajet), i Njegovim riječima: "On je nebesa i Zemlju mudro stvorio, i On vam obliče

¹⁶ Bakir Mehić, BIMA journal Broj/Number 7-8 Volume 4, Sarajevo 2006, Bosna i Hercegovina, preuzeto iz: Serour GI. Proceedings to the 1st International Congress on Bioethics in Human Reproduction Research in the Muslim World. IICPSR 1992. Vol 2.

daje, i likove vaše čini lijepim.” (Et-Tegabun, 3. ajet).

4. Kloniranje znači promjenu Allahovog zakona u stvaranju čovjeka i izvođenju u život od tekućine koja *“između kičme i grudi izlazi”* (Et-Tarik), i zasniva se na poigravanju sa genetikom i nasljednim osobinama što samo po sebi predstavlja izmjenu u Allahovom stvaranju, i ono je šejtanska rabota za koju Kur’an kaže: *“I sigurno ću im narediti pa će stvorenja Allahova mijenjati.”* (En-Nisa, 119. ajet).
5. Kloniranje ljudi za posljedicu ima rađanje u kojem je porijeklo nejasno i izmiješano, jer klon od muškarca ne zna svoje porijeklo i on ne zna je li brat blizanac onome od koga je nastao ili mu je sin, tako isto i klon nastao od žene ne zna je li sestra blizankinja ili kćerka žene od koje je nastala. A Allah dž.š. kaže: *“On od vode stvara ljude i čini da su rod po krvi i po tazbini. Gospodar tvoj je kadar sve.”* (El-Furkan, 54. ajet). A da ne spominjemo pitanja nasljedstva i utvrđivanja rodbinskih veza, koja iz toga proizilaze.
6. Brak između muškarca i žene je jedini Šerijatom dozvoljen način reprodukcije i razmnožavanja među ljudima. *“I jedan od dokaza Njegovih je to što za vas, od vrste vaše, stvara žene da se uz njih smirite, i što između vas uspostavlja ljubav i samilost.”* (Er-Rum, 21. ajet).
7. Kloniranje je direktan udar na porodicu kao temelj društva, koja odgaja ljudsku jedinku i preko nje svaka ljudska jedinka dobija svoje ime, oblikuje i gradi ponašanje i dobija identitet, što nije slučaj sa kloniranim ljudima.
8. Različitost je utkana u temelj Allahovog zakona u stvaranju i to je ono što ljudski život čini potpunim i savršenim, a kloniranje je proizvodnja istovjetnog čovjeka ili njegove kopije što je direktan udar na spomenutu zakonitost. *“I jedan od dokaza Njegovih je stvaranje nebesa i Zemlje, i raznovrsnost jezika vaših i boja vaših, to su zaista pouke za one koji znaju.”* (Er-Rum, 22. ajet).¹⁷

Ovome bi trebalo dodati i jednu vrlo bitnu činjenicu koju je spomenuo dr. Jusuf el-Kardavi, a to je *“da je kloniranje u suprotnosti sa dualizmom. Allah, dž.š., stvorio je ovaj svijet parnim. On u Kur’anu veli: “I vas kao parove stvorili.”* (Nebe, 8.) *“Neka je hvaljen Onaj koji u svemu stvara spol: u onome što iz zemlje niče, u njima samima, i u onome što oni ne znaju!”* (Jasin, 36.).

Ranije su ljudi mislili da je dualizam, koji se ogleda u muškom i ženskom spolu, prisutan u svijetu

17 Dr. Abdullah ibn Abdul-Muhsin at-Turki generalni sekretar Rabite, 03.02. 2003. godine, www. Islamonline.net

ljudi i životinja. Što se tiče botanike, saznali su da u palmi također postoje ove dvije komponente, muška i ženska. Pojavom savremene nauke saznalo se da sve biljke u sebi sadrže mušku i žensku komponentu. Ovo sadrže čak sva bića. Kod energije postoji pozitivna i negativna energija. U atomu, koji je osnova stvari, postoji elektron i proton. Cijeli život i cijeli kosmos su bazirani na zakonu dualizma. To i Kur’an potvrđuje: *“I od svega po par stvaramo da biste vi razmislili!”* (Ez-Zarijat, 49.) Zagovarači kloniranja hoće uništiti i negiraju zakon dualizma u kosmosu i životu.”¹⁸

Na osnovu gore spomenutih mišljenja i fetvi islamskih učenjaka, možemo kazati da se osnovni razlozi zabrane humanog reproduktivnog kloniranja mogu svesti na sljedeće: *“Bazični koncept reprodukcije je ostanak od Šerijata odobrenog sistema legalno vjenčanog braka u kojem dolazi do sjedinjenja muških i ženskih oplodnih stanica,*

- Ljudsko kloniranje je protiv prirodnog procesa humanog odnosa braka i reprodukcije,
- Zapleti do kojih bi mogle dovesti ljudske kopije (identične individue),
- Opseg štete nanese kloniranjem uveliko prevazilazi koristi zbog prekida rodoslovlja, prekida familijarnih odnosa, prekida društvenog struktuiranja humanosti i sl.
- Ljudsko kloniranje bi moglo dovesti do uplitanja u dinamiku muško-ženskog sastava populacije jer može biti upotrijebljeno u svrhu selekcije spola,
- Višak embrija bi se mogao neadekvatno iskoristiti, komercijalizacijom i miješanjem rodoslovlja. Druge abnormalnosti uključuju: sindrom upitnog potomstva, nerazvijena pluća, redukciju imuniteta, porast broja kongenitalnih anomalija. Napokon, veliki nedostatak aseksualne reprodukcije je opasnost za genski bazen jer reducira gensku varijabilnost i raznovrsnost, te virulentni patogen može biti dovoljan da zbrise cijelu populaciju klonova.”¹⁹

Što se pak tiče humanog kloniranja za terapijske svrhe, Evropski savjet za fetve i istraživanja smatra da je dopušteno koristiti tehnologiju kloniranja na poljima medicinskog liječenja uz korištenje trupa ćelija (Stem Cells / Cellule Souches) radi formiranja zdravih organa koji mogu zamijeniti oštećene organe s tim da to ne dovodi do uništenja ploda koji je stariji od četrdeset dana.

18 Dr. Jusuf al-Kardawi, Hutba : *Kloniranje ljudi i njegove posljedice po čovječanstvo*, preveo sa arapskog, Džemo Redžematović, www.monteislam.com

19 Bakir Mehić, BIMA journal Broj/Number 7-8 Volume 4, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 2006. godina

O ovoj vrsti kloniranja dr. Jusuf el-Kardavi je rekao: "Ako postane moguće uspostaviti (otkriti, istražiti) klonirane organe kakvi su srce, jetra, bubrezi ili neki drugi, koji mogu biti od koristi osobama koje su u velikoj potrebi za njima, tada je to dozvoljeno od strane religije i istraživač ili naučnik će biti nagrađen od Allaha. Ovo je zato jer će istraživanje pokloniti korist čovječanstvu, bez gubitaka kod drugih ili nanošenja povreda njima. Terapijsko kloniranje sa ovim plemenitim istraživačkim ciljem je dozvoljeno i ohrabrujuće. Ustvari, u nekim okolnostima unapređenje ovih istraživanja može postati obavezujuće, a u skladu sa potrebama ljudi."²⁰

4.2. Stav islamskih učenjaka o kloniranju životinja

Većina islamskih učenjaka dozvolila je kloniranje životinja i biljaka, a među njima su: Muhamed ibn Usejmin, dr. Mahmud Sertavi, dr. Adžil Nešmi, dr. Abdus-Setar Ebu Gudde, dr. Vehbe Zuhajli, dr. Nasr Ferid Vasil i drugi. Oni tvrde da ako je cilj kloniranja povećanje reprodukcije i proizvodnja novih i kvalitetnijih sorti voća, povrća i životinja koje će biti imune na određene bolesti, i koje će donijeti veću ekonomsku korist, onda nema šerijatske zapreke za kloniranje. Jer, duh Šerijata i njegove opće intencije podržavaju i podstiču sve ono u čemu je dobro i korist za ljude. U tom smislu su i riječi šejhul-islama Ibn Tejmije: "Allah je poslao poslanike da kroz poslaničku misiju priskrbe ljudima koristi i da ih upotpune, i da otklonu štete od ljudi i da ih maksimalno umanje." (*El-Fetava*, XIII tom.) To zbog toga što je Allah, dž.š., sve što je stvorio potčinio čovjeku kako bi to koristio u izgradnji i kultivisanju života. Uzvišeni Allah je u Kur'anu objavio: "On je za vas sve što postoji na Zemlji stvorio, zatim je Svoju volju prema nebu usmjerio i kao sedam nebesa ga uredio; On sve zna." (Bekare, 29. ajet). Zatim: "Kako ne vidite da vam je Allah omogućio da se koristite svim onim što postoji na nebesima i na Zemlji i da vas darežljivo obasipa milošću Svojom, i vidljivom i nevidljivom?" (Lukman, 20. ajet).²¹

Iako u osnovi dozvoljavaju kloniranje životinja, islamski učenjaci su upozorili na pravila o kojima se mora voditi računa prilikom takvog čina. Ta pravila su: "da kloniranje ne prouzrokuje štetu tako što će proizvesti nove bolesti i životinja i ljudi, jer je otklanjanje štete preče nego postizanje koristi. Zatim, da se tehnika kloniranja ne koristi kao puka zabava i eksperimentisanje koje će dovesti do promjene Allahovih stvorenja, a posebno kod životinja, jer je poznato da se ukrštanjem i

određenim biomedicinskim tehnologijama uspjele doći do skoro novih vrsta životinja. Upravo zbog toga islamski učenjaci su na temelju primarnih šerijatskih izvora donijeli posebne propise za životinje koje su nastale ukrštanjem različitih vrsta, kao što su propisi vezani za dozvolu jela takve životinje, njenu čistoću ili nečistoću, propis vezan za davanje zekata i sl. Imam Sujuti u svom djelu *El-ešbahu venezair* nabraja propise koji se odnose na životinje za koje se uslovljava da budu od istih roditelja. Od tih propisa su: dozvola jedenja - meso životinje je dozvoljeno samo ako su obadva roditelja od vrste koja je dozvoljena jesti, zatim, propis vezan za prinošenje žrtve odnosno klanje kurbana - uslovljava se da kurban potječe od roditelja koji su dozvoljeni za žrtvovanje, iskup za onoga ko je lovio dok je bio u ihramu i davanje zekata. Nije obaveza davati zekat na životinju koja je nastala ukrštanjem recimo bilo koje domaće životinje na koju se daje zekat, sa gazelom."²²

Interesantno je da se mišljenju većine islamskih pravnika suprostavio dr. Omer Eškar koji kaže da "ne postoji ni jedan šerijatski dokaz koji upućuje na to da bi kloniranje životinja bilo dozvoljeno samo zbog toga što su životinje ionako stvorene radi čovjeka i njegove koristi. Jer, nije korist od životinja samo u klanju i vjerskom žrtvovanju, ta samo u pčeli se krije mnoštvo drugih koristi i dokaza protiv takvog stava."²³ Omer Eškar je posebno osudio dozvolu kloniranja koje je izvedeno na ovcu Doly, rekavši: "Kloniranje radi humane reprodukcije je u suprotnosti sa načinom Allahovog stvaranja životinja i ono predstavlja pokušaj mijenjanja Allahovih zakona. Kada su ljudi promijenili Allahov zakon u ishrani stoke pojavilo se kravlje ludilo, jer ta ishrana, koja je podrazumijevala da krava kao biljojed jede meso, nije bila u skladu sa prirodnim zakonom kojeg je Allah uspostavio. Nema sumnje da je izlazak izvan okvira Allahovih zakona doveo i do pojave AIDS-a i drugih opakih bolesti. Iako su nama trenutno nepoznate sve štete od takvog čina, a poznajemo samo jednu korist, a to je povećana reprodukcija radi ishrane, te štete sigurno postoje. I bojim se da se te štete ne pojave i ne pokažu u svoj svojoj razornosti, jer čovjek je u mogućnosti da se suprotstavi Allahovom zakonu u stvaranju, ali na taj način sâm sebe uništava. Ukoliko mi otvorimo ta vrata i dozvolimo kloniranje životinja, otvorit ćemo ih sigurno i kod kloniranja ljudi, jer će se oni koji to budu radili rukovoditi istim pravilom i tražit će ista opravdanja."²⁴

Odgovarajući dr. Omeru Eškaru, profesor Abdulfetah Mahmud Idris je između ostalog kazao: "Allah, dž.š., je nama potčinio životinje da ih koristimo kao hranu, i ako nas Allah uputi da otkrijemo neki od njegovih zakona (sunetullah)

²⁰ Dr. Jusuf al-Kardawi, *Kloniranje ljudi i njegove posljedice po čovječanstvo*, preveo sa arapskog, Džemo Redžematović, www.monteislam.com

²¹ Grupa autora, *Dirasatun fikhijjetun fi kadaja tibbijjetin muasiretin*, Daru Nefais, Jordan, prvo izdanje, 2001. godine, str. 665.

²² Ibidem.

²³ Dr. Abdulfetah Mahmud Idris, www.jmuslim.naseej.com (tekst bio dostupan za čitanje, 25.03.2011.god.)

²⁴ Ibidem.

u prirodi, pa On je Onaj koji je stvorio te zakone. I ako se vratimo na intencije Šerijata u pogledu spomenutog potčinjavanja i na otkrića koja je Allah, dž.š., omogućio učenjacima, mi ne vidimo razlog za zabranu iskorištavanja tehnike humanog kloniranja u svrhu reprodukcije. Drugo, povećanje reprodukcije prirodnim putem je samo jedan od zakona koje nam je otkrio Allah, dž.š., ali to nije jedina zakonitost, jer u Kur'anu i sunnetu ne postoji niti jedan dokaz da se ne može koristiti drugi način i metod u reprodukciji životinja, a kloniranje je upravo jedan od tih novootkrivenih zakona i on nije u suprotnosti sa Allahovim zakonom stvaranja. Treće, da je ta tehnika koju su otkrili učenjaci u suprotnosti sa Allahovim zakonom stvaranja, učenjaci ne bi uspjeli u svom poduhvatu, jer oni su, koristeći poznati prirodni zakon u stvaranju, uz pomoć savremene tehnologije uspjeli otkriti novi metod i način reprodukcije. Četvrto, porediti ljude sa životinjama kod pitanja kloniranja je sasvim pogrešno, jer životinje su stvorene radi ljudi i radi njihove koristi, pa kako onda porediti čovjeka čiji je život, imetak i čast Allah učinio svetim i nepovredivim, sa životinjama. Osim toga, kloniranje ljudi bi imalo negativne posljedice na sve aspekte ljudskog života što nikako nije slučaj sa životinjama. Zato smatram da je ispravno ono što je kazala većina (džumhur) islamskih učenjaka, što je jasno kazalo Svjetsko islamsko vijeće za fetve, i Islamska medicinska organizacija, u pogledu dozvole kloniranja biljaka i životinja uz poštivanje spomenutih pravila.²⁵

ZAKLJUČAK

Na osnovu izloženog možemo kazati da je kloniranje jedno u nizu otkrića savremene znanosti, u ovom slučaju biomedicine, i da ono kao grana genetičkog inženjeringa direktno manipulira nasljednim materijalom, tj. genima i biološkim strukturama u čiji sastav ulaze geni. Njegovi zagovarači smatraju da je suština kloniranja zapravo pokušaj da se nađu putevi i načini kako bi se ljudski život unaprijedio, kako bi se spriječilo starenje i ljudi učinili zdravijim i dugovječnijim. Međutim, očigledno je da je kloniranje, uostalom kao i kompletna znanost i savremena tehnologija, podređeno jednom cilju, a to je ostvarenje profita i materijalne dobiti i da zbog tog cilja savremena znanost i tehnologija ne pridaju veliku važnost religijskim i moralno-etičkim zahtjevima.

Sa islamskog stanovišta, kloniranje ljudi je zabranjeno i zabranjen je svaki vid manipulacije matičnim stanicama i eksperimentisanja ljudskim genima iz razloga koje smo naprijed naveli. Pošto se o kloniranju govori uglavnom kao svojevrsnom kopiranju osobe čiji se sadržaj DNA pohrani u

maternicu, i razvoju klona kao ploda kroz poznate faze, smatramo da je važno spomenuti još jedan aspekt ovog problema na koji se nije obratilo dovoljno pažnje prilikom rasprava o kloniranju i njegovim posljedicama.

Naime, islam uči, a to je i savremena medicina potvrdila, da postoje četiri faze ili stadija razvoja ljudskog embrija u maternici. Po islamskom učenju, jedna od glavnih faza je svakako ona četvrta i završna nakon 120 dana, kada se dešava veličanstveni čin udahnjivanja duše odnosno života, u već formirano i skladno oblikovano ljudsko tijelo. Allah, dž.š., u Kur'anu kaže: *"Mi smo zaista čovjeka od biti zemlje stvorili, zatim ga kao kap sjemena na sigurno mjesto stavili, pa onda kap sjemena ugruškom učinili, zatim od ugruška grudu mesa stvorili, pa od grude mesa kosti napravili, a onda kosti mesom zaodjenuli, i poslije ga kao drugo stvorenje, oživljujemo, - pa neka je uzvišen Allah, najljepši Stvoritelj."*²⁶ Muhammed, sallallahu alejhi ve sellem, je govoreći također o tim stadijima, između ostaloga rekao: "A zatim Allah pošalje meleka (nakon 120 dana) koji mu udahne dušu i zapiše njegovu opskrbu, dužinu života i hoće li biti sretan ili nesretan (tj. zapiše njegovu sudbinu)." Zašto je ovaj stadij stvaranja čovjeka u majčinoj utrobi najbitniji? Zbog toga što se u njemu krije pravi odgovor onima koji zagovaraju kloniranje s ciljem da pokušaju produžiti ljudski život ili učiniti čovjeka besmrtnim, ali i onima koji se iz vjersko-etičkih razloga suprotstavljaju kloniranju upozoravajući na mogućnost kloniranja i kopiranja velikog broja, naprimjer zlikovac poput Hitlera koji bi činili nered na zemlji i učinili je gubilištem i stratištem i nemogućom za život.

Onima koji kažu da bi kloniranjem i pažljivim odabirom mogli spriječiti mnoge bolesti i produžiti ljudski život, kažemo da je suština stvaranja u udahnjivanju duše i da prethodne faze razvoja klona bivaju uzaludne ukoliko Allah u taj klon ne udahne dušu. Jer, mi smo ljudi i ličnosti koje žive i posjeduju sve vrste emocija, po duši a ne po tijelu. Zatim, veoma bitno je znati da zdravlje i bolest ne utječu na *edžel* – rok ili dužinu ljudskog života, i bez obzira što takvi ljudi možda nikada ne bi oboljeli ni od jedne bolesti, oni bi umrli onda kada "istekne" njihov rok i to niko ne može spriječiti i slobodno možemo kazati da je svaki čovjek dovoljno star da umre čim se rodi.

Allah je omogućio ljudima da otkriju faze stvaranja i da se sami poigraju sa genima i živim ćelijama, ali te mogućnosti ne prelaze onu materijalnu ili fizičku stranu i komponentu čovjeka. Takvo nešto s dušom čovjek nije u stanju učiniti niti će ikada biti. U navedenom hadisu krije se odgovor i onima koji upozoravaju na opasnost zloupotrebe kloniranja i mogućnosti da se načini mnoštvo kopija raznih zlikovaca koji bi zemljom sijali samo zlo i ništa više.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Kur'an, sura Al-Mu'minun, ajet br. 12.-14.

Jasno je da se mogu klonirati i kopirati fizičke osobine nekog čovjeka, međutim, klon bez obzira koliko ličio na onoga od koga je nastao, ne nasljeđuje njegove duhovne i moralne osobine i ponašanje. To znači da klonirani Hitler ne bi apriori bio zločinac samo zbog fizičke jednakosti sa svojim "originalom" i bez ozira što je on samo puka kopija, ljudski klon ne bi bio oslobođen odgovornosti za svoja djela i postupke.

Ovo naravno nikako ne opravdava upotrebu kloniranja ljudi, jer i bez toga ono donosi čovječanstvu samo štetu čije posljedice mi nismo u stanju ni sagledati. Bilo kako bilo, možemo zaključiti da je kloniranje "još jedan pokušaj da tehnikom izgnamo smrt, ili ako to nije moguće, da je odgodimo. Kloniranje je i pokušaj tehnike da Bogu ukrade tajnu stvaranja, e da bi se čovjeku osmjehnula vječnost bez kušanja smrti. Religije tvrde da ima vječnost, ali da se do nje mora kroz smrt. Prisjećam se ovdje zakratko riječi Kur'ana iz sure "Zvijezda" koje vele: "I zar da čovjek sve što poželi dobije."²⁷

²⁷ Dr.Enes Karić, *Kloniranje – filozofska, etička i religijska razmatranja*, hrestomatija, *Etika – uvod u islamsko i zapadno etičko mišljenje*, priredio, Mr. Dževad Hodžić, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2005. godine, str. 287.

LITERATURA

1. Dr. Adnan Silajdžić, hrestomatija, *Savremene akadske teme I*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2007. godine
2. Ebul-Hasan Ali al-Husni an-Nedevi, *Šta je svijet izgubio stagnacijom muslimana*, prijevod, Zlatan Hadžić Zehebi, Bemust, Sarajevo, 2003. godine
3. Grupa autora, *Dirasatun fikhijjetun fi kadaja tibbijetin muasiretin*, Daru Nefais, prvo izdanje, Jordan, 2001. godine
4. Mr. Ahmed Alibašić, hrestomatija, *Uvod u studije islamske kulture i civilizacije*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo 2004. godine
5. Mr. Dževad Hodžić, hrestomatija, *Etika – uvod u islamsko i zapadno etičko mišljenje*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo 2005. godina
6. BIMAjournal, Broj/Number 7-8, Sarajevo, 2006. godine
7. www.isl-vjeronauka.blogspot.com
8. www.jmuslim.naseej.com
9. www.monteislam.com
10. <http://www.vms.hr>
11. www.zzjzpgz.hr/nzl/19/gentika.htm
12. www.biol.pmf.hr

Summary الموجز

CLONING - BIOETHICAL OR RELIGIOUS-ETHICAL PROBLEM? الاستنساخ - مشكلة حيوية طبية أم دينية أخلاقية

Nasuf Bušatlić ناسوف بوشاتليتش

Cloning is a field of genetic engineering that engages in direct manipulation with genes and biological structures that comprise genes. Clone is a new entity with the identical genetic material as the one from which it is created. Starting from the fact that Quran explicitly states that all that is created is submitted to and made to serve man, we may say that in principle Islam allows cloning of plants and animals provided it does not cause a damage by bringing about new diseases for animals and people, for in this sense Islamic principle states that preventing the damage has a priority over achieving the benefit. Another condition that Islamic principles put before genetic engineering is that it must not be used as a mere experiment that would bring about the alterations in the nature of God's creation especially animals, since we know that such manipulations have resulted in almost completely new species. However, Islam absolutely prohibits human cloning and that is for the following reasons:

- elimination of blood relations,
- disruption of family relations,
- disruption of social structures,
- possibility of disturbing the gender balance of population,
- risk of inadequate use of excess embryos for profit-making purposes or merging of blood relations.

Key words: science-medicine-human genetic engineering-biotechnology-cloning-Islam-Quran-sunnah-Shariah prohibition of cloning-fatwa-morale-responsibility

الاستنساخ فرع من فروع الهندسة الوراثية التي تتعامل بشكل مباشر مع المادة الوراثية. أي مع الجينات والبنى الحيوية التي تدخل الجينات في تركيبها. هذا يعني أن الكائن الناتج عن الاستنساخ يطابق تماما النسخة الأصلية في المادة الوراثية. وانطلاقا من حقيقة أن القرآن الكريم يذكّر وبكل وضوح بأن جميع المخلوقات مسخرة للإنسان. فإن الإسلام يجيز من حيث المبدأ استنساخ النباتات والحيوانات. شريطة أن لا يسبب ذلك أضرارا فيؤدي إلى ظهور أمراض جديدة عند الحيوانات والبشر. لأن دفع الضرر مقدّم على جلب المنفعة. من ثم. أن لا يتم استخدام تقنية الاستنساخ لمجرد التجارب التي ستؤدي إلى التغيير في خلق الله عز وجل. وخاصة عند الحيوانات. لأنه من المعروف أن التهجين واستخدام بعض تقنيات الطب الحيوي قد أدى إلى إيجاد أشكال جديدة تقريبا من الحيوانات. مما يفرض أحكاما شرعية خاصة وموقفا متميزا تجاه الأنواع الجديدة التي تم الحصول عليها بالاستنساخ. وخلافا لاستنساخ النباتات والحيوانات. فإن استنساخ البشر من وجهة نظر الإسلام محرم حتماً باتنا وذلك للأسباب الآتية:

- قطع الأنساب.
- قطع صلة الرحم.
- قطع البنية الاجتماعية للبشرية.
- إمكانية التدخل في عدد الذكور والإناث في المجتمع.
- إمكانية إساءة استخدام الأعداد الزائدة من الأجنة لأغراض تجارية وخلق الأنساب.
- الكلمات الرئيسية: العلم - الطب - الوراثة البشرية - التقنية الحيوية - الاستنساخ - الإسلام - القرآن الكريم - السنة النبوية - حريم الاستنساخ شرعا - الفتوى - الأخلاق - المسؤولية.